Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 7-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 14-oktabr 2026-yil

MERITOKRATIYADA HALOLLIK, MANFAATLAR TO‘QNASHUVI HAMDA JAMOAT OLDIDAGI MAS’ULIYAT

ДОБРОСОВЕСТНОСТЬ, КОНФЛИКТ ИНТЕРЕСОВ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПЕРЕД ОБЩЕСТВОМ В МЕРИТОКРАТИИ

INTEGRITY, CONFLICTS OF INTEREST AND PUBLIC RESPONSIBILITY IN MERITOCRACY

Mukarramov Sardorbek Xolmirzaevich

Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi

Orcid: 0009-0008-4260-1310

Annotatsiya. Maqolada meritokratik e’tirofning halollik va institutsional javobgarlik bilan aloqasi o‘rganiladi. Konseptual tahlil noto‘g‘ri ma’lumot, manfaatlar to‘qnashuvi va vakolatdan foydalanishni farqlaydi. Natijada oshkor etish, mustaqil ko‘rib chiqish va tuzatishni ajratadigan mas’uliyat sxemasi taklifetiladi. Huquqiy me’yorning mavjudligi uning amaldagi bajarilishi bilan tenglashtirilmaydi. Xulosalar individual aybdorlik haqidagi hukm emas, nazariy tekshiruv mezonlaridir.

Kalit so‘zlar: halollik; meritokratiya; manfaatlar to‘qnashuvi; hisobdorlik; mustaqil tekshiruv; jamoat manfaati; kasbiy mas’uliyat.

Аннотация. Исследуется связь меритократического признания с добросовестностью и ответственностью. Концептуальный анализ различает недостоверные сведения, конфликт интересов и применение полномочий. Предлагается схема раскрытия информации, независимого рассмотрения и исправления. Правовая норма не отождествляется с её исполнением. Выводы не являются суждениями о личной виновности.

Ключевые слова: добросовестность; меритократия; конфликт интересов; подотчётность; независимая проверка; общественный интерес; профессиональная

ответственность.

Abstract. This article examines the relationship between meritocratic recognition, integrity and institutional responsibility. Conceptual analysis distinguishes inaccurate information, conflicts of interest and the exercise of authority. It proposes a framework separating disclosure, independent review andcorrection. The existence of a legal norm is not equated with its implementation. The conclusions offer theoretical criteria for analysis rather than judgements about individual culpability.

Keywords: integrity; meritocracy; conflict of interest; accountability; independent review; public interest; professional responsibility.

KIRISH

Meritokratik tanlovda natijaning balandligi uni olish yoki e’tirof etish usulini o‘z-o‘zidan oqlamaydi. Nomzod katta yutuqqa ega bo‘lishi mumkin, biroq yutuq haqidagi axborotning ishonchliligi va uni baholovchi qarorning xolisligi alohida tekshiriladi. Shu sababli halollik meritning tashqi bezagi emas, baholashga asos bo‘ladigan dalilning qanday hosil bo‘lganiga doir muammodir. Public Integrity Handbook qo‘llanmasi shaxsiy axloqiy intilish bilan tashkiliy madaniyat, xavfni boshqarish va hisobdorlikni birgalikda ko‘radi [1]. Ilmiy faoliyat bo‘yicha National Academies hisobotida ham individual hamda jamoaviy mas’uliyat bir-biriga bog‘langan [2]. Bu yondashuvlar halollikni faqat shaxsning yaxshi niyatiga yoki faqat rasmiy tekshiruv mavjudligiga qisqartirmaslik uchun asos beradi.

Tadqiqot savoli: qachon shaxsiy manfaat qarorning asoslanganligiga doir muammo tug‘diradi va nega manfaatni oshkor etishning o‘zi masalani har doim hal qilmaydi? Maqsad dalil, manfaat, vakolat va tuzatish o‘rtasidagi farqlarni aniqlashtirishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda normativ-konseptual tahlil va chegaraviy holatlarni qiyoslash qo‘llanadi. Halollik faktlarni rost ko‘rsatish, o‘z hissasini to‘g‘ri ifodalash va baholash vakolatidan izchil foydalanish bilan bog‘liq qatlamlar sifatida ajratiladi. Shaxsning niyati, qarorning natijasi va qaror tartibi o‘zaro bog‘liq, lekin aynan bo‘lmagan tekshiruv predmetlari sifatida olinadi.

O‘zbekistonning O‘RQ-931-son Qonuni manfaatlar to‘qnashuvining huquqiy tushunchasi va qo‘llanish doirasini aniqlash uchun o‘rganiladi [3]. Qonun belgilangan davlat tashkilotlari va davlat ishtirokidagi ayrim tuzilmalarni qamrab oladi; uni barcha xususiy munosabatlarning yagona huquqiy rejimi deb talqin qilib bo‘lmaydi. Huquqiy atama bilan kengroq axloqiy xavotir darajasi ajratib ko‘rsatiladi.

Davlat fuqarolik xizmatiga oid O‘RQ-788-son Qonun xizmatning institutsional kontekstini belgilaydi [4]. Manbalar maqsadli tanlanib, butun huquqiy tizim yoki tashkilotlar amaliyotining to‘liq auditi sifatida ko‘rsatilmaydi. Shartli komissiya va ilmiy loyiha misollari tushunchalar orasidagi chegarani tekshirish uchun ishlatiladi; real hodisa yoki statistik chastota sifatida taqdim etilmaydi.

NATIJALAR

Birinchi natija halollik buzilishining uch predmetini ajratishdir. Birinchisi dalilning mazmuni: bajarilmagan ishni bajarilgan deb ko‘rsatish. Ikkinchisi hissaning mansubligi: jamoaviy natijani faqat o‘ziga yozish. Uchinchisi qarorning asoslanishi: bir xil dalilga nomzodga qarab turlicha talab qo‘yish. Ushbu holatlarning barchasini umumiy «axloqsizlik» so‘zi bilan atash mumkin, ammo ularni tuzatish uchun turli dalillar kerak.

Ikkinchi natija manfaatlar to‘qnashuvi bilan isbotlangan xolislik buzilishini tenglashtirmaslikdir. O‘RQ-931-son Qonun mavjud va ehtimoliy to‘qnashuvni farqlaydi [3]. Shaxsiy manfaatning borligi muayyan qaror allaqachon noqonuniy qabul qilinganini avtomatik isbotlamaydi. Biroq u qarorni kim va qanday tekshirishi haqidagi alohida savolni yuzaga keltiradi. Xavfni tan olish aybdorlikni oldindan e’lon qilish emas.

Uchinchi natija oshkor etish va boshqarish o‘rtasidagi farqdir. Baholovchi nomzod bilan aloqasini ma’lum qilgan bo‘lsa, bu axborotning yashirilmaganini bildiradi. Ammo keyingi qarorda aloqaning ta’siri qanday cheklangani hali ochiq qoladi. Shu sababli deklaratsiya yakuniy natija emas, tekshirish uchun kirish axboroti sifatida talqin qilinadi. Mualliflik sxemasi oshkorlikdan mustaqil ko‘rib chiqishga o‘tishni alohida bosqich deb ajratadi.

To‘rtinchi natija shaxsiy ishonch bilan tekshiriladigan asosni farqlashdir. «Men

xolisman» degan bayon shaxsning o‘zini anglashini ifodalaydi. Tashqi kuzatuvchi esa qaysi mezon ishlatilganini, muqobil dalil e’tiborga olinganini va qaror kim tomonidan tasdiqlanganini bilishi kerak. Halollikka ishonch tekshirishni ortiqcha qilmaydi; tekshirishning mavjudligi ham shaxsni oldindan shubhali deb hisoblashni talab qilmaydi.

Beshinchi natija natijaviy muvaffaqiyatning oqlash chegarasidir. Shartli tanlovda shaxsiy aloqasi mavjud baholovchi eng tayyor nomzodni tanlagan bo‘lishi mumkin. Yakuniy natijaning maqbulligi mezon o‘zgartirilmaganini yoki boshqa nomzodning dalili ko‘rilganini hali ko‘rsatmaydi. Aksincha, tartibga rioya etish ham dalil xatosini imkonsiz qilmaydi. Natija va protsedura bir-birini tekshiradi, biroq bir-birining o‘rnini bosmaydi.

Oltinchi natija mas’uliyatning vaqt bo‘yicha tuzilishidir. Qarorgacha vazifa manfaat va mezonlarni aniqlashtirishdan iborat; qaror vaqtida dalil bilan vakolatning bog‘lanishi hujjatlashtiriladi; qarordan keyin e’tiroz va xatoni tuzatish masalasi yuzaga chiqadi. Faqat oldindan va’da berish yoki faqat keyin uzr aytish mazkur vaqt zanjirining bitta qismini qamrab oladi. Jamoat oldidagi mas’uliyat esa qarorning izini qayta tiklash imkoniyatini ham nazarda tutadi.

Halollik bilan xatosizlikni tenglashtirmaslik ham zarur. Shaxs dalilni ongli ravishda buzmasdan noto‘g‘ri xulosa chiqarishi mumkin; boshqa holatda to‘g‘ri natijaga erishish uchun ma’lumotni yashirishi mumkin. Birinchi vaziyatda bilim va metodni tekshirish, ikkinchisida esa axborotdan foydalanish usulini tekshirish kerak bo‘ladi. Bu farq niyatni dalilsiz aniqlashga ruxsat bermaydi. Aksincha, xato, ehtiyotsizlik va ongli buzilish haqidagi da’volar uchun turli asos talab qilinishini ko‘rsatadi. Natijaning o‘zi niyatning to‘liq dalili emas.

Jamoat oldidagi mas’uliyatning adresati faqat qarorni tasdiqlovchi rahbar bo‘lmasligi mumkin. Shartli tanlovda nomzod, hamkasb va tashkilot xizmatidan foydalanuvchi turli manfaat bilan bog‘langan. Ularga taqdim etiladigan axborot hajmi bir xil bo‘lishi shart emas, ammo qaror qaysi manfaatga ta’sir qilgani tahlildan chiqmasligi kerak. Vakolatning ichki zanjiri bilan qarorning tashqi oqibatlari shu tarzda ajraladi. Mas’uliyatni faqat buyruqni bajarganlik bilan tushuntirish ushbu ikkinchi qatlamga javob bermaydi.

Oshkor etilgan manfaatga munosabatda mutanosiblik masalasi paydo bo‘ladi. Har qanday uzoq aloqa qarorda bir xil xavf tug‘diradi, deb bo‘lmaydi. Aloqaning yaqinligi, qaror vakolati va foydaning mazmuni alohida ko‘riladi. Biroq xavfning kichikligi haqidagi da’vo ham aynan manfaatdor shaxsning o‘z bayoni bilan cheklanmasligi lozim. Mazkur mulohaza universal chetlashtirish qoidasini bermaydi; qaror asosini kim, qaysi ma’lumot bilan va qanday mustaqillikda tekshirishi haqidagi savolni aniqlashtiradi.

1-jadval

Halollik va javobgarlikning farqlanuvchi qatlamlari

Qatlam	Asosiy predmet	Yetarli bo‘lmagan belgi	Tekshiruv yo‘nalishi
Axborot	Ish va natija haqidagi dalil	Yuqori o‘zini-o‘zi baholash	Manba va bajarilgan ish mosligi
Hissa	Natijaning kimga tegishliligi	Lavozim yoki obro‘	Rol va haqiqiy ishtirok
Manfaat	Shaxsiy aloqa va vakolat	Faqat deklaratsiya mavjudligi	Qarorga ta’sir va mustaqil ko‘rib chiqish
Qaror	Mezon va dalilning bog‘lanishi	Faqat ijobiy yakun	Asos va muqobil dalil
Tuzatish	Xato aniqlangandagi javob	Rasmiy javob yuborilgani	Xato bartaraf etildimi?

Ilmiy hamkorlikda CRediT kabi rollarni ochiq ko‘rsatish vositasi hissa haqidagi ma’lumotni tartibga soladi [5]. Lekin rolning ko‘rsatilgani uning haqiqatan bajarilganini o‘z-o‘zidan tasdiqlamaydi. Tasnif, dalil va ishtirokchilar roziligi turli darajalardir. Shu farq saqlansa, e’tirof vositasi yangi rasmiyatchilikka aylanib qolmasdan mazmunli tekshiruvga xizmat qilishi mumkin.

MUHOKAMA

Birinchi qarshi mulohaza tekshiruvning ortiqcha xarajati haqida. Har bir kichik qaror uchun murakkab audit talab etilishi faoliyatni sekinlashtirishi mumkin. Mualliflik yondashuvi bir xil tartibni barcha holatga ko‘chirmaydi: vakolat ko‘lami, qarorning qaytariluvchanligi va ta’sir qiladigan manfaatlar ajratiladi. Biroq xarajatning mavjudligi asos berishdan butunlay voz kechishni mantiqan oqlamaydi; tekshiruv shakli bilan uning zarurligi boshqa-boshqa savollardir.

Ikkinchi e’tiroz oshkor etish shaxsiy hayotga ortiqcha aralashishi mumkinligidir. Bu xavotir ma’lumotning maqsadga daxldorligini talab qiladi. Qarorga aloqasi yo‘q biografik tafsilotlarni yig‘ish hisobdorlikning zarur sharti emas. Kimga, qaysi hajmda va nima maqsadda axborot berilishi aniqlashtirilmasa, shaffoflik maxfiylik bilan asossiz ziddiyatga kirishi mumkin. Bunday holatda ikki qadriyatning chegarasi muhokama qilinadi, biri avtomatik bekor qilinmaydi.

Castillaning bir tashkilotdagi ish haqi qarorlariga doir tadqiqoti hisobdorlik va shaffoflik mexanizmlarini empirik o‘rganishga misol bo‘ladi [6]. Uning natijalarini barcha sohalarga kafolat sifatida ko‘chirish mumkin emas. Ushbu maqola uchun ahamiyatli jihat, halollikni e’lon qilish bilan qaror jarayonining kuzatiladigan xususiyatlarini farqlash imkoniyatidir. O‘zbekistonda amaliy xulosa chiqarish uchun tegishli tanlov va e’tiroz hujjatlari zarur.

Tekshiruvga bog‘liq tizimda hujjatni to‘ldirish bilan mazmuniy javobgarlikning ajralib qolish ehtimoli mavjud. Shartli komissiya barcha kataklarni to‘ldirishi, ammo individual ishni chuqur ko‘rmasligi mumkin. Bunday holat mavjudligini empirik dalilsiz da’vo qilib bo‘lmaydi, biroq uning mantiqiy imkoniyati formal belgilarni yakuniy isbot deb olmaslikka yetarli. Hujjat ishning izini ko‘rsatadi; uning mazmuni dalil bilan taqqoslanmaguncha halollikning to‘liq kafolati bo‘lib qolmaydi.

Mas’uliyatni baholashda vakolat va resurs o‘rtasidagi moslik ham tekshiriladi. Shaxsdan mustaqil audit talab qilinib, unga materiallarga kirish yoki qarorni o‘zgartirish imkoniyati berilmasa, u nimaga javob berishi noaniqlashadi. Bu resurs yetishmasligi har

qanday kamchilikni oqlaydi degani emas. Qaysi vazifa topshirilgan, uni bajarish imkoniyati mavjud bo‘lganmi va muammo haqida xabar berilganmi, degan savollar qo‘yiladi. Javobgarlik umumiy shior emas, nazorat qilinadigan vazifaga bog‘langan munosabat sifatida aniqlashtiriladi.

Taklif etilgan sxema individual javobgarlikni tashkilot zimmasiga to‘liq ko‘chirmaydi. Xodimning dalilni to‘g‘ri ko‘rsatish burchi qoladi; tashkilotning esa noto‘g‘ri rag‘bat, noaniq vakolat va yopiq e’tiroz yo‘llari uchun alohida mas’uliyati bor. Bunday farqlash aybni tarqatib yuborish emas, qaysi subyekt nima ustidan nazoratga ega ekanini aniqlashdir.

XULOSA

Meritokratiyada halollik yutuq haqidagi axborot, uning kimga tegishliligi va baholash vakolatining ishlatilishi bilan bog‘liq. Manfaatlar to‘qnashuvi isbotlangan buzilish bilan bir narsa emas, biroq u qarorning mustaqil asoslanishiga doir qo‘shimcha savol tug‘diradi. Oshkor etish mazkur savolni ko‘rinarli qiladi; uni har doim yakuniy hal etmaydi.

Maqolada oshkorlik, mustaqil ko‘rib chiqish va tuzatishni ajratadigan vaqtli mas’uliyat sxemasi asoslandi. Uning vazifasi shaxslarni aybdor deb belgilash emas, dalil va vakolat o‘rtasidagi bog‘lanishni tekshirishdir. Huquqiy xulosa esa har bir holatning amaldagi normasi, aniq dalili va vakolatli ko‘rib chiqilishini talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. OECD Public Integrity Handbook. Paris: OECD Publishing, 2020. DOI: 10.1787/ac8ed8e8-en

2. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. Fostering Integrity in Research. Washington, DC: The National Academies Press, 2017. DOI: 10.17226/21896

3. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 5-iyundagi O‘RQ-931-son «Manfaatlar to‘qnashuvi to‘g‘risida»gi Qonuni. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

4. O‘zbekiston Respublikasining 2022-yil 8-avgustdagi O‘RQ-788-son «Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida»gi Qonuni. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

5. NISO. ANSI/NISO Z39.104-2022. CRediT, Contributor Roles Taxonomy. Baltimore: National Information Standards Organization, 2022. DOI:

10.3789/ansi.niso.z39.104-2022

6. Castilla E. J. Accounting for the Gap: A Firm Study Manipulating Organizational Accountability and Transparency in Pay Decisions // Organization Science. 2015. Vol. 26, No. 2. P. 311–333. DOI: 10.1287/orsc.2014.0950

